

УДК 376:37.013.42(477)

DOI: 10.33216/2220-6310/2025-111-1-119-131

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У СУБ'ЄКТІВ ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ В ПРАЦЯХ УКРАЇНСЬКИХ УЧЕНИХ: АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД

С. С. Рашидова

ORCID 0000-0002-2573-4276

У статті здійснено комплексне дослідження проблеми формування громадянської компетентності у суб'єктів інклюзивного освітнього простору на основі аналізу наукових праць українських учених. Обґрунтовано актуальність теми у зв'язку з трансформаціями в національній системі освіти, викликами сьогодення та стратегічною метою розбудови громадянського суспільства. Громадянська компетентність розглядається як інтегративна особистісна характеристика, що включає знання, цінності, установки, мотивації, уміння та готовність до активної участі в житті демократичного суспільства. У межах дослідження визначено методологічні підходи (компетентнісний, середовищний, міждисциплінарний), на які спираються науковці та практики під час формування громадянської компетентності у суб'єктів освітнього інклюзивного середовища. Наголошено на значенні інклюзивного освітнього середовища як платформи для розвитку громадянських якостей у всіх учасників освітнього процесу. Акцент зроблено на ролі педагога як ключового агента формування громадянської компетентності, особливо в умовах інклюзивної освіти, де його професійна готовність та особистісна зрілість набувають особливої значущості. Виявлено наукові прогалини у сфері формування громадянської компетентності серед осіб з особливими освітніми потребами та педагогів, що працюють в інклюзивному середовищі. Наголошено на необхідності розробки адаптованих моделей громадянської освіти, що враховують індивідуальні освітні потреби та соціокультурні контексти. Сформульовано рекомендації щодо подальших наукових розвідок і практичних рішень, спрямованих на підвищення ефективності громадянської освіти в умовах інклюзії.

Ключові слова: громадянська компетентність, інклюзивна освіта, інклюзивне середовище, педагог, здобувач освіти, методологічні підходи, демократичні цінності.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Сучасні виклики, що постали перед Україною, вимагають певних акцентів і пріоритетів в освіті та вихованні. Одним із таких акцентів є феномен громадянської компетентності, і відповідно пріоритетним напрямком – формування та розвиток громадянської компетентності, в тому числі в учасників освітньої інклюзії. Аналіз наукових праць свідчить про те, що проблема розвитку і формування громадянської компетентності суб'єктів інклюзивного освітнього простору є малодослідженою. Наявні дослідження зосереджені на розвитку громадянської компетентності у дошкільників, школярів різних вікових груп, здобувачів вищої освіти та педагогів. Водночас питання формування громадянської компетентності серед осіб з особливими освітніми потребами і у фахівців у сфері інклюзивної освіти висвітлено в поодиноких роботах.

Громадянська компетентність набувається через знання про громадянські, демократичні цінності, громадянське суспільство, права і обов'язки громадянина; розвиток і формування громадянських якостей; набуття вмінь і навичок громадянської поведінки, досвіду громадянської активності. Отже, громадянська компетентність є кінцевим результатом громадянської освіти, що виявляється в активній громадянській позиції.

На національно-культурній складовій громадянської освіти наголошував Г. Г. Філіпчук: «...втрата національних своєрідностей неодмінно гублять красу й гідність загальнолюдськості. Тому освіта з її багатьма формами й інституціями для виховання сучасного й майбутніх поколінь мусить насамперед відображати парадигму значущості принципу єдності національної й загальнолюдської культур, поваги до особистості, національної гідності, зважаючи, що поступ загальнокультурності можливий лише на ґрунті підтримки і розвитку культурності. Домінуючою тенденцією у вдосконаленні змісту освіти, зокрема в розвинутих країнах, стало збереження національної культури, яку інакше, як складовою світової, сприймати не можна.

У цьому підході криється величезний виховний потенціал патріотичності, громадянськості, гуманності й людинолюбства» (Філіпчук, 2014, с. 192). Сьогодні пророчо звучать слова дослідника про те, «що зберігати життя в конкретній соціокультурній, екологічній ніші можливо, лише опираючись на певні культури, світогляди, принципи, традиції. Нівелювати їх, збіднювати чи знищувати будь-які культури – означатиме руйнацію основ життєдіяльності й безпеки людства» (там само, с. 193).

Звісно, що педагог відіграє ключову роль у вихованні молодого покоління, а отже і у процесі збереження національної культури, і у процесі

розвитку громадянської компетентності у здобувачів освіти. Особливо актуальною є підготовка педагогів інклюзивного середовища, що передбачає розвиток їхньої власної громадянської компетентності. В основі запропонованого підходу закладено дві ключові ідеї: по-перше, інклюзивна компетентність педагогів неможлива без сформованої громадянської компетентності; по-друге, рівень громадянської компетентності педагогів визначає якість розвитку громадянської компетентності їхніх вихованців, включно з особами з особливими освітніми потребами. Ці ідеї транслюються в бібліографічному огляді «Інформаційно-аналітичний супровід розвитку громадянської компетентності педагогів для роботи в інклюзивному освітньому середовищі», що підготовлено в межах виконання завдань прикладного наукового дослідження «Інформаційно-аналітичний супровід психологічної науки у воєнний та повоєнний періоди України» як поточний результат роботи відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського і спрямований на реалізацію Концепції громадянської освіти в Україні на 2024-2030 рр. (Інформаційно-аналітичний супровід розвитку громадянської компетентності педагогів для роботи в інклюзивному освітньому середовищі: бібліографічний огляд (част. 1) / упоряд. С. С. Рашидова, 2025).

Основними суб'єктами освітнього процесу визнано педагогів (учителів, викладачів, вихователів) та здобувачів освіти (дошкільної, початкової, середньої, вищої, інклюзивної тощо), яким присвячено більшість праць щодо розвитку громадянської компетентності. З огляду на зазначене, процес формування і розвитку громадянської компетентності є двостороннім процесом. Від сформованості високого рівня громадянської компетентності у педагогів залежить ефективність формування громадянської компетентності у здобувачів освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, і на які спирається автор. Проблема формування громадянської компетентності у суб'єктів освіти достатньо широко представлена в працях вітчизняних науковців, які пропонують різні концептуальні підходи до її розуміння й реалізації. Так, І. Жадан (2019) розроблено соціально-психологічну модель громадянської компетентності; О. Іващенко, С. Китиченко, Т. Китиченко, Т. Кравчинська, О. Цихмейструк, Л. Швидун досліджено формування і розвиток громадянської компетентності у майбутніх педагогів в умовах сучасних українських реалій і Нової української школи; С. Олексенко, Н. Ратушняк, С. Савченко, В. Швидун, Л. Швидун розглянуто питанням розвитку громадянської компетентності у здобувачів освіти і педагогів під час підвищення кваліфікації або в системі післядипломної освіти. Водночас здійснений

аналіз засвідчує недостатній науковий інтерес до синтезу громадянської та інклюзивної освіти, до формування громадянської компетентності саме у суб'єктів інклюзивного освітнього середовища. Серед таких малочисельних дослідників, які лише окреслюють деякі обриси проблеми, але зрушують це актуальне питання, – О. Начинова й Ю. Шпалярєнко, Л. Ніколенко, А. Сбруєва.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Отже, аналіз сучасних досліджень засвідчує нерівномірність вивчення означеної проблеми щодо окремих груп суб'єктів освітнього процесу. Більшість наукових праць акцентують увагу на розвитку громадянської компетентності у здобувачів, вихователів, учителів та педагогів відповідно дошкільної, шкільної та вищої освіти. Водночас проблема формування громадянської компетентності в учасників інклюзивного освітнього простору, зокрема осіб з особливими освітніми потребами (ООП) та педагогів, які з ними працюють, залишається недостатньо дослідженою і репрезентованою у фаховій літературі.

Метою статті є представлення, аналіз та узагальнення наявних наукових праць українських учених із проблеми формування громадянської компетентності у суб'єктів освіти, зокрема інклюзивного освітнього простору.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. Зупинимось на працях та ідеях сучасних українських провідних і молодих учених, в яких піднімається питання формування громадянської компетентності.

Спираючись на доробки українських учених, можна визначити провідні методологічні підходи до формування громадянської компетентності, серед яких: компетентнісний, середовищний, міждисциплінарний.

Методологічні основи формування громадянської компетентності у педагогів закладено в монографії І. Жадан «Громадянська компетентність: соціальні очікування і реалії» (2022). Авторка наголошує на середовищному як ефективному методологічному підході для формування громадянської компетентності у здобувачів вищої педагогічної освіти. І хоча в роботі не приділено уваги формуванню громадянської компетентності у суб'єктів інклюзивної освіти, тим не менш, зауважимо, що інклюзивне середовище само по собі є сприятливим для вдосконалення громадянської компетентності педагога, тому *середовищний підхід* може бути і методологічною базою для педагогів, які планують працювати в інклюзивному середовищі, в інклюзивній освіті. «Громадянську компетентність визначено як інтегративну характеристику особистості, що

ґрунтується на якостях (цінності, мотивації, настанови, ставлення, ідентичності) та кваліфікаційних ознаках (здатності, готовності), необхідних і достатніх для ефективного виконання ролі громадянина» (Жадан, 2022).

С. Савченко В. і С. Олексенко (2023) розглядають громадянську компетентність сучасного педагога і як складник його загальної культури, і як складник його професійної компетентності, який виявляється в громадянській культурі та зрілості. Тож професійне та особистісне зростання педагога, за зауваженням авторів, включає розвиток громадянської компетентності педагогів, від чого безпосередньо залежить становлення громадянського суспільства. Спираючись на *компетентнісний* підхід, учені наголошують на ролі та можливостях системи післядипломної освіти та освіти дорослих для розвитку й вдосконалення громадянської культури і відповідно громадянської компетентності вчителя з метою набуття готовності формувати громадянську компетентність в учнівській молоді.

О. Цихмейструк (2022) акцентує увагу на знаннях і нормах громадянськості, педагогічній готовності до впровадження громадянської освіти й виховання в практику початкової школи, громадянській позиції, громадянських цінностях, особистісних якостях в структурі громадянської компетентності, що виявляються в професійній і соціальній діяльності. Автор наголошує на важливості комунікативної культури, рівня розвитку громадянської культури, відповідальності, громадянської зрілості, критичного мислення, демократичного стилю спілкування й управління.

А. Сбруєва (2021) аналізує трансформаційні процеси в європейських та українських університетах, спрямовані на створення інклюзивного академічного середовища, що сприяє розвитку громадянських якостей у здобувачів вищої освіти. Авторка підкреслює, що університети мають відігравати ключову роль у формуванні громадянської компетентності, забезпечуючи не лише академічну підготовку, а й сприяючи розвитку соціальної відповідальності, активної громадянської позиції та здатності до участі в демократичному суспільстві. Вона зазначає, що інклюзивне академічне середовище повинно бути відкритим для різноманіття, забезпечувати рівні можливості для всіх учасників освітнього процесу та сприяти розвитку толерантності й взаємоповаги. У контексті українського досвіду, авторка аналізує впровадження концепції «Нова українська школа», яка акцентує увагу на формуванні ключових компетентностей, зокрема громадянської. Вона зазначає, що підготовка PhD має включати елементи, спрямовані на розвиток громадянської свідомості, зокрема через участь у громадських проєктах, волонтерській діяльності та міждисциплінарних дослідженнях, що мають соціальне значення.

Г. Кондрацька (2019) розглядає соціально-громадянську компетентність як інтегральну якість особистості, яка відображає готовність до активної участі у громадському житті, взаємодії з соціальним середовищем, а також володіння відповідною системою знань, умінь, навичок, цінностей та установок. Авторка підкреслює, що формування цієї компетентності неможливе без розвитку критичного мислення, толерантності, здатності до міжособистісної комунікації та усвідомлення відповідальності за прийняті рішення. Усе це є також невід'ємними рисами громадянської компетентності в умовах інклюзивного середовища, де повага до іншості, розуміння соціальної різноманітності та готовність до конструктивного діалогу мають ключове значення. Г. Кондрацька стверджує, що інклюзивна освіта передбачає створення середовища, де кожен студент, незалежно від його особливостей, має рівні можливості для навчання та розвитку. Формування соціально-громадянської компетентності в такому середовищі сприяє розвитку толерантності, поваги до різноманіття та активної громадянської позиції у всіх учасників освітнього процесу (Kondratska, 2019).

О. Начинова і Ю. Шпаляренко (2020) – одні із небагатьох авторів, які розглядають формування громадянської компетентності саме в дітей з особливими освітніми потребами як інтегровану характеристику особистості, що включає знання, навички, цінності та установки для активної участі в демократичному суспільстві. Вони підкреслюють, що формування громадянської компетентності у молодших школярів із сенсорними порушеннями має особливе значення, адже сприяє їхній соціалізації, самосвідомості та почуттю належності до спільноти. Для успішного формування громадянської компетентності авторки виділяють педагогічні умови: індивідуалізацію навчання з урахуванням особливостей учнів, створення позитивного психологічного клімату, залучення дітей до активної діяльності, а також використання спеціальних методів (інтерактивних, ігрових, проєктних). Вони рекомендують педагогам розробляти індивідуальні освітні траєкторії, застосовувати активні методи навчання та забезпечувати доступність матеріалу для розвитку громадянської позиції, емпатії й відповідальності у дітей із сенсорними порушеннями (Начинова, & Шпаляренко, 2020).

Л. Козіброда (2020) розглядає ключові аспекти формування професійної готовності педагогів до роботи в інклюзивному освітньому просторі. Авторка акцентує увагу на необхідності формування у вчителів системи знань, умінь та ціннісних орієнтацій, що забезпечують ефективну взаємодію з учнями з особливими освітніми потребами. Зокрема, підкреслюється важливість розвитку інклюзивної компетентності, яка

включає в себе розуміння принципів інклюзії, здатність адаптувати навчальні матеріали та методики до індивідуальних потреб учнів, а також вміння співпрацювати з батьками та іншими фахівцями. У контексті формування громадянської компетентності в інклюзивному освітньому середовищі, дослідження Л. Козіброди набуває особливої актуальності. Громадянська компетентність передбачає активну участь особистості в житті демократичного суспільства, що вимагає від вчителя не лише професійної підготовки, але й особистісної зрілості та соціальної відповідальності. Таким чином, підготовка педагогів до роботи в інклюзивному середовищі має включати не лише фахові знання, але й сприяти розвитку громадянських якостей, таких як толерантність, емпатія та готовність до співпраці, що є невід'ємною складовою успішної інклюзивної освіти.

Л. Кальченко (2016) розглядає інклюзивну компетентність як системоутворювальний чинник соціально-педагогічної діяльності викладача в інклюзивному середовищі, що охоплює сукупність знань, установок, етичних принципів та професійних дій. Авторка акцентує увагу на тому, що ефективна взаємодія з молоддю з особливими освітніми потребами вимагає не лише спеціальної підготовки, а й глибокого усвідомлення соціальної місії педагога як посередника між освітнім простором та індивідом, який у ньому соціалізується. Центральне місце у цьому процесі займає формування ціннісного ставлення до особистості, зокрема на основі ідей гуманізму, рівності прав і активного громадянства. У фокусі дослідження – цілісний підхід до формування інклюзивної компетентності, що передбачає не лише когнітивну, але й емоційно-ціннісну та поведінкову складові. Ці елементи, у контексті громадянської компетентності, відображають готовність педагогів діяти як носіїв демократичних норм, адвокатів рівних можливостей і активних учасників суспільного діалогу щодо прав і включення осіб з ООП. Таким чином, формування інклюзивної компетентності інтегрує в собі ключові аспекти громадянської свідомості – толерантність, відповідальність, дотримання прав людини, здатність до співпраці, що є критично важливими для інклюзивного освітнього простору. Кальченко підкреслює, що розвиток цих якостей є не лише професійною необхідністю, а й елементом особистісної та громадянської зрілості педагога, що забезпечує сталий розвиток інклюзії як соціального феномена.

Л. Ніколенко (2019) ґрунтовно розглядає особливості становлення громадянської компетентності як інтегративної якості в контексті інклюзивної освіти, зокрема у дітей із затримкою психічного розвитку (ЗПР). Авторка акцентує увагу на тому, що діти із ЗПР мають специфічні труднощі у соціалізації, розвитку морально-етичних орієнтирів, критичного мислення, відповідального ставлення до соціальних норм, що значною мірою

ускладнює засвоєння елементів громадянської культури. Дослідниця вказує, що одним із ключових напрямів є формування в дітей із ЗПР таких компонентів громадянської компетентності, як усвідомлення себе як члена суспільства, здатність діяти відповідально, брати участь у спільній діяльності, дотримуватися правових і моральних норм. Ці компоненти реалізуються через проєктні технології, соціально-рольові ігри, моделювання реальних життєвих ситуацій, які дозволяють дитині поступово інтегруватися у соціальне середовище.

Методичний посібник «Громадянська освіта: теорія і методика навчання» (2008) розглядає громадянську компетентність як ключову складову особистісного розвитку в демократичному суспільстві, підкреслюючи її міждисциплінарний характер та практичну спрямованість. Автори посібника виділяють три компоненти компетентності: когнітивний (знання про громадянське суспільство, права людини, політичну систему тощо), ціннісно-мотиваційний (повага до прав інших, національна ідентичність, демократичні переконання) та поведінковий (готовність до участі в суспільному житті, відповідальність, критичність, діалогічність). Особливу увагу у посібнику приділено формуванню громадянської компетентності у контексті інклюзивного навчання. Наголошується, що громадянська освіта повинна бути доступною для всіх учнів, зокрема тих, які мають особливі освітні потреби. Це вимагає створення сприятливого психологічного клімату, адаптації змісту й методів навчання, забезпечення педагогічної підтримки. Інклюзивне середовище розглядається не лише як освітній простір, а як соціокультурна модель, що сприяє вихованню толерантності, співучасті, емпатії – тобто базових засад громадянської поведінки. Таким чином, посібник задає чіткий методологічний орієнтир для формування інклюзивної громадянської свідомості вчителя та учня.

У процесі аналізу наукових джерел було виявлено, що формування громадянської компетентності в інклюзивному освітньому середовищі є складним і багатогранним процесом, який потребує міждисциплінарного підходу. Узагальнені результати засвідчили, що громадянська компетентність не може розглядатися ізольовано від загального контексту педагогічної діяльності та соціокультурного середовища, в якому здійснюється освіта. Значна частина проаналізованих праць зосереджується на педагогах як ключових агентів впливу на формування громадянської свідомості в учнів. Це положення є особливо актуальним в інклюзивному освітньому просторі, де педагогу належить роль модератора соціальної взаємодії, носія демократичних цінностей і фасилітатора громадянського досвіду. У цьому контексті важливо підкреслити взаємозв'язок між громадянською та інклюзивною компетентностями педагога, адже лише сформована

громадянська компетентність забезпечує здатність до повноцінної інклюзивної педагогічної практики.

Найвні результати також підтверджують актуальність середовищного підходу, який дозволяє розглядати інклюзивне середовище як не лише простір для навчання, а як суспільно значущий механізм соціалізації, формування цінностей, відповідальності та активної позиції. При цьому варто зазначити, що специфіка роботи з особами з особливими освітніми потребами зумовлює необхідність адаптації загальних моделей громадянської освіти до індивідуальних особливостей і контекстів.

Таким чином, синтез теоретичних і емпіричних напрацювань у сфері громадянської компетентності й інклюзивної освіти дозволяє виокремити стратегічні напрямки подальших досліджень: розробку методичних рекомендацій для підготовки педагогів інклюзивного середовища; створення моделей громадянської освіти, адаптованих до потреб здобувачів освіти з ООП; а також розбудову системи оцінювання рівня сформованості громадянської компетентності в умовах інклюзії.

Висновки. У межах цієї статті було здійснено спробу комплексного аналізу проблеми формування громадянської компетентності у суб'єктів інклюзивного освітнього простору на основі узагальнення наукових праць українських учених та визначення теоретико-методологічних засад, що лежать в основі цього процесу.

Проаналізовано сучасні наукові джерела, у яких започатковано розв'язання проблеми формування громадянської компетентності, і доведено, що питання її розвитку в інклюзивному середовищі залишається фрагментарно опрацьованим. Зокрема, відсутня цілісна методологічна модель формування громадянської компетентності здобувачів освіти з особливими освітніми потребами та педагогів з освітньої інклюзії.

Визначено та обґрунтовано провідні методологічні підходи, релевантні до досліджуваної теми, серед яких: компетентнісний, середовищний, особистісно-діяльнісний, міждисциплінарний. Саме їхнє поєднання дозволяє ефективно інтегрувати громадянську освіту в інклюзивний освітній простір. Виявлено недостатньо досліджені аспекти, що потребують подальшої наукової розробки. Зокрема: взаємозв'язок між громадянською та інклюзивною компетентностями педагогів; педагогічні умови формування громадянської компетентності у здобувачів освіти з ООП; створення освітнього середовища, що цілеспрямовано впливає на розвиток громадянських якостей у всіх учасників освітнього процесу.

Окреслено практичні орієнтири, які можуть бути використані для вдосконалення системи підготовки та професійного розвитку педагогічних працівників, а також для проєктування інклюзивного середовища як

простору виховання активного, відповідального громадянина. Загалом, результати даної статті підтверджують необхідність подальших міждисциплінарних досліджень, спрямованих на формування нової парадигми громадянської освіти, адаптованої до умов інклюзивного освітнього простору.

Література

1. Громадянська освіта: методичний посібник для вчителя. Київ: Видавництво Етна-1. 2008. 194 с. https://sites.znu.edu.ua/interactiv.edu.lab/Posibnyky/TTG_main.pdf (дата звернення: 18.02.2025).
2. Жадан І. В. Громадянська компетентність: соціальні очікування і реалії: монографія /Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної соціальної та політичної психології. Кропивницький, 2022. 110 с.
3. Жадан І. Соціально-психогічна модель громадянської компетентності. *Проблеми політичної психології*. Вип. 22(1). 2019, с. 7-21. 2019. <https://doi.org/10.33120/porp-Vol22-Year2019-25>
4. Інформаційно-аналітичний супровід розвитку громадянської компетентності педагогів для роботи в інклюзивному освітньому середовищі: бібліографічний огляд (част. 1) / упоряд. С. С. Рашидова. *Віртуальний читальний зал освітянина. Освіта і наука в умовах війни (онлайн-проект)*; ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського; НАПН України, 2025. 23 с. <https://lib.iitta.gov.ua/745028/>
5. Кальченко Л. В. Формування інклюзивної компетентності викладачів як чинник розвитку соціально-педагогічної роботи з молоддю з особливими потребами. *Соціально-педагогічна робота в закладах освіти інклюзивної орієнтації: тези доп. IX Всеукр. наук.-прак.конференції*. Хмельницький: Хмельницький інститут соціальних технологій Університету «Україна», 2016. С. 89 – 97. <https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/1931/Kalchenko.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 20.02.2025).
6. Козібрда Л. В. Особливості підготовки вчителів до роботи в інклюзивному середовищі. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*, VIII (38), I.: 230, 2020. <https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-230VIII38-13>
7. Начинова О. В., Шпаляренко Ю. А. Умови формування громадянської компетентності молодших школярів із сенсорними порушеннями. *Інноваційна педагогіка*. 2020. № 23, т. 2. С. 148-152. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpupupp_2018_4_18 (дата звернення: 18.02.2025).
8. Ніколенко Л.М. Проблема формування громадянської компетентності у дітей із затримкою психічного розвитку в інклюзивному середовищі. *Молодий вчений*. 2019. № 7(71). С. 268 – 271. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-7-71-54>
9. Савченко С. В., Олексенко С. В. Громадянська компетентність як важлива складова фахового зростання сучасного вчителя. *SWorldJournal* 2023. Part 3(21-

- 03). С.65-72. <https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj21-03-012> (дата звернення: 18.02.2025)
10. Сбруєва А. А. Університет як інклюзивна академічна громада: європейський та український досвід трансформації підготовки PhD. Теорії та технології інноваційного розвитку професійної підготовки майбутнього вчителя в контексті концепції «Нова українська школа»: монографія / за заг. ред. А. А. Сбруєвої. Суми: Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2021. 492 с. С. 421-442. <https://repository.sspu.edu.ua/items/e92f06dad1f9-4ca1-8bf0-73befb2638ce> (дата звернення: 20.02.2025).
 11. Філіпчук Г. Націєтворчість освіти: монографія / Георгій Філіпчук. Чернівці: Зелена Буковина, 2014. 400 с.
 12. Цихмейструк О. Розвиток громадянської компетентності майбутніх вчителівпочаткової школи. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 49, т. 2, 2022. С.203-215. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/49-2-33>
 13. Kondratska H. Development of social and civil competencies of high school students. *Young Scientist*. № 11 (75). 2019. С. 903-906. http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2019_11%282%29___128 (дата звернення: 21.02.2025)

References

1. Gromadyans`ka osvita (2008).: metody`chny`j posibny`k dlya vchy`telya [Civic education: a methodical manual for teachers]. Ky`yiv: Vy`davny`czstvo Etna-1. 194 s. https://sites.znu.edu.ua/interactiv.edu.lab/Posibnyky/TTG_main.pdf (date of appeal: 18.02.2025). (ukr).
2. Zhadan I. V. (2022). Hromadianska kompetentnist: sotsialni ochikuvannia i realii : monohrafiia Civic competence: social expectations and realities: monograph Civic competence: social expectations and realities [Civic competence: social expectations and realities]: monograph /Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut sotsialnoi ta politychnoi sotsialnoi ta politychnoi psykholohii. Kropyvnytskyi, 110 s. (ukr).
3. Zhadan I. (2019). Sotsialno-psykhohichna model hromadianskoi kompetentnosti. [Social and psychological model of civic competence] *Problemy politychnoi psykholohii*. Vyp. 22(1), s. 7-21. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol22-Year2019-25> (ukr).
4. Informatsiino-analitychnyi suprovid rozvytku hromadianskoi kompetentnosti pedahohiv dlia roboty v inkluzivnomu osvithomu seredovysshch (2025). [Information and analytical support for the development of civic competence of teachers for work in an inclusive educational environment]: bibliohrafichnyi ohliad (chast. 1) / uporiad. S. S. Rashydova. *Virtualnyi chytalnyi zal osvitiianyina. Osvita i nauka v umovakh viiny (onlain-proiekt)*; DNPB Ukrainy im. V.O. Sukhomlynskoho; NAPN Ukrainy, 2025. 23 s. https://dnbp.gov.ua/.../upl.../2025/04/ER-_ias_IEE_2025.pdf ; <https://lib.iitta.gov.ua/745028/> (ukr).
5. Kal`chenko L. V. (2016). Formuvannia inklyuzy`vnoi kompetentnosti vy`kladachiv yak chy`nny`k rozvytku social`no-pedagogichnoi roboty` z moloddyu z osobly`vy`my` potrebamy`. *Social`no-pedagogichna robota v zakladax osvity`*

- inklyuzy`vnoyi oriyentatsiyi [Formation of inclusive competence of teachers as a factor in the development of socio-pedagogical work with youth with special needs. Socio-pedagogical work in educational institutions of inclusive orientation]: tezy` dop. IX Vseukr. nauk.-prak.konferenciyi. Xmel`ny`cz`ky`j: Xmel`ny`cz`ky`j instytut social`ny`x texnologij Universy`tetu «Ukrayina», S. 89-97. <https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/1931/Kalchenko.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (date of appeal: 20.02.2025).
6. Kozibroda L. V. (2020). Osobly`vosti pidgotovky` vchy`teliv do roboty` v inklyuzy`vnomu seredovy`shhi [Peculiarities of training teachers to work in an inclusive environment.]. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*, VIII (38), I.: 230, <https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-230VIII38-13>
 7. Nachynova O. V., Shpaliarenko Yu. A. (2020). Umovy formuvannia hromadianskoi kompetentnosti molodshykh shkoliariv iz sensornymy porushenniamy [Conditions for the formation of civic competence of younger schoolchildren with sensory disorders]. *Innovatsiina pedahohika*. № 23, t. 2. S. 148-152. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpupupp_2018_4_18 (date of appeal: 18.02.2025) (ukr).
 8. Nikolenko L.M. (2019). Problema formuvannia gromadyans`koyi kompetentnosti u ditej iz zaty`mkoyu psy`xichnogo rozvy`tku v inklyuzy`vnomu seredovy`shhi [The problem of forming civic competence in children with mental retardation in an inclusive environment]. *Molody`j vcheny`j*. #7(71). S. 268–271. [https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-7-71-54\(ukr\)](https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-7-71-54(ukr)).
 9. Savchenko S. V., Oleksenko S. V. (2023). Hromadianska kompetentnist yak vazhlyva skladova fakhovoho zrostantnia suchasnoho vchytelia [Civic competence as an important component of the professional growth of a modern teacher]. *SWorldJournal*. Part 3(21-03). S.65-72. <https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj21-03-012> (date of appeal: 18.02.2025) (ukr).
 10. Sbruieva A. A. (2021). Universytet yak inkliuzyvna akademichna hromada: yevropeyskyi ta ukrainskyi dosvid transformatsii pidhotovky PhD. Teorii ta tekhnolohii innovatsiinoho rozvytku profesiinoyi pidhotovky maibutnoho vchytelia v konteksti kontseptsii «Nova ukrainska shkola» [University as an inclusive academic community: European and Ukrainian experience of transforming PhD training. Theories and technologies of innovative development of professional training of future teachers in the context of the concept of «New Ukrainian School»]: monohrafiia / za zah. red. A. A. Sbruievoi. Sumy: Vyd-vo SumDPU im. A. S. Makarenka, 492 s. S. 421-442. <https://repository.sspu.edu.ua/items/e92f06dad1f9-4ca1-8bf0-73befb2638ce> (date of appeal: 20.02.2025). (ukr).
 11. Tsykhmeistruk O. (2022). Rozvytok hromadianskoi kompetentnosti maibutnikh vchytelivpochatkovoi shkoly [Development of civic competence of future primary school teachers]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. Vyp. 49, t. 2, S.203-215. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/49-2-33> (ukr).
 12. Filipchuk H. (2014). Natsiietvorchist osvity [National identity of education]: monohrafiia. Chernivtsi: Zelena Bukovyna, 400 s. (ukr).

13. Kondratska H. (2019). Development of social and civil competencies of high school students. *Young Scientist*. № 11 (75). С. 903-906. http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2019_11%282%29_128 (date of appeal: 21.02.2025) (eng).

THE PROBLEM OF DEVELOPING CIVIC COMPETENCE IN SUBJECTS OF THE INCLUSIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT IN THE WORKS OF UKRAINIAN SCHOLARS: AN ANALYTICAL REVIEW

S. S. Rashydova

The article presents a comprehensive study of the problem of forming civic competence in the subjects of an inclusive educational space based on the analysis of scientific works by Ukrainian scholars. The relevance of the topic is substantiated in connection with the transformations in the national education system, the challenges of today and the strategic goal of building a civil society. Civic competence is seen as an integrative personal characteristic that includes knowledge, values, attitudes, motivations, skills and readiness to actively participate in the life of a democratic society. The study identifies methodological approaches (competence-based, environmental, interdisciplinary) that scientists and practitioners rely on when forming civic competence in the subjects of an inclusive educational environment. The importance of an inclusive educational environment as a platform for the development of civic qualities in all participants of the educational process is emphasized. The emphasis is placed on the role of the teacher as a key agent in the formation of civic competence, especially in the context of inclusive education, where his/her professional readiness and personal maturity are of particular importance. Scientific gaps in the field of civic competence formation among people with special educational needs and teachers working in an inclusive environment are identified. The need to develop adapted models of civic education that take into account individual educational needs and socio-cultural contexts is emphasized. Recommendations for further research and practical solutions aimed at improving the effectiveness of civic education in an inclusive environment are formulated.

Keywords: civic competence, inclusive education, inclusive educational environment, teacher, student, methodological approaches, democratic values.

Рашидова Світлана Станіславівна – кандидат педагогічних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти, в.о. заступника директора з наукової роботи ДНІБ України імені В.О. Сухомлинського (м. Київ, Україна). E-mail: svetlana101068@gmail.com

Rashydova Svitlana Stanislavivna – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Senior Researcher of the Department of Scientific Information and Analytical Support of Education, Acting Deputy Director for Research of V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine). E-mail: svetlana101068@gmail.com